

Aartsbisdom Utrecht

Diaconie in het pastorale beleid

In alle bisdommen van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland is sinds ongeveer tien jaar een diepingrijpend reorganisatieproces gaande in reactie op de drastische krimp van het aantal kerkgangers, de besteedbare financiën en de beschikbare pastorale beroepskrachten. Door samenvoeging van parochies en herschikking van pastoraal personeel hoopt men niet alleen de tering naar de nering te kunnen zetten, maar beoogt men tevens ruimte te geven aan impulsen voor de (re)vitalisering van het kerkelijk leven. In het pastorale beleid van het aartsbisdom Utrecht is gepoogd diaconie structureel te verankeren in een toekomstgerichte ‘verbouwing’ van de kerk.

Voor een goed begrip van het onderstaande moet opgemerkt worden, dat volgens de rooms-katholieke kerkleer met ‘lokale kerk’ niet de parochie of de lokale geloofsgemeenschap bedoeld wordt, doch het bisdom. De pastorale leiding over de lokale kerk, ook in bestuurlijke zin, berust bij de bisschop. In het bisdom kunnen de parochies volop eigen pastoraal beleid voeren, zolang zij maar binnen de door de bisschop bepaalde beleidslijnen blijven. In en door parochies wordt in dit kader dan ook volop diaconaal beleid gemaakt en uitgevoerd (zie onder meer Crijns

2007; 2010; Scharrenborg en Van de Bunt 2012). Daarover gaat het in dit praktijkbericht echter niet. In deze casus wordt niet het beleid *in*, maar *van* het aartsbisdom belicht.

De nu volgende casusbeschrijving geeft in zeer beknopte vorm de uitdaging tot en hoofdlijnen van vernieuwingsgericht beleid – ook wat betreft diaconie – weer, zoals te vinden in een aantal officiële bisdomteksten en in enkele evaluatieve publicaties. Aanvullend is mondelinge informatie ingewonnen en zijn websites van parochies geconsulteerd. ▷

Uitdaging

Voortbouwend op eerdere analyses (Aartsbisdom 2000; 2001a; 2001b) wordt in de programmatistische tekst *Op weg naar missionaire geloofsgemeenschappen. Samenwerken en profileren in het parochiepastoraat* (Aartsbisdom 2003-2006) de probleemsituatie die noopt tot nieuw beleid, aangeduid als: het einde van de ‘klassieke’ parochie. De klassieke parochie wordt gekenschetst als de organisatorische grondvorm van een echte volkskerk, zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin. De volkskerk omvatte een groot deel van de Nederlandse bevolking, was het trefpunt van vrijwel alle katholieke gelovigen in een verzuilde samenleving, en had daarin een integrerende functie voor heel het leven. In deze kerk en haar parochies had het apostolisch ambt een dominante plaats: al het pastorale werk werd door priesters gedaan. De volkskerk was een priesterkerk.

Dit type kerk en parochie heeft meer en meer aan kracht ingeboet. Het aantal kerkleden, het aantal kerkbezoekers, het aantal actieve parochianen en het aantal priesters is drastisch teruggelopen en steeds ouder geworden. De hedendaagse kerk weet het overgrote merendeel van de Nederlandse bevolking niet meer te bereiken, de hedendaagse parochie bereikt ook het grootste deel van de katholieken niet meer. De parochie is in toenemende mate marginaal geworden in het individuele en sociale leven van mensen. Hun leven wordt – ook op religieus vlak, ook in spiritueel opzicht – niet langer door collectiviteit en uniformiteit gekenmerkt,

maar door individualisering, fragmentarisering, flexibilisering. De parochie in haar ‘klassieke’ gestalte heeft haar langste tijd gehad, zij biedt geen toekomst.

Vernieuwingsgericht

De crisis waarin de kerk en de parochies daarbinnen verkeren maakt vernieuwingsgerichte verandering onontkoombaar. Er dient met urgentie gezocht te worden naar een alternatief voor de klassieke parochie, naar nieuwe wegen, kansen en mogelijkheden van groei, naar vitale geloofsgemeenschappen. Vitaal betekent: in

staat op het concrete leven gericht aanbod te doen aan de mensen van deze tijd (Aartsbisdom 2001b; 2003-

2006). Aanknopen bij zijn oorspronkelijke evangelische opdracht oriënteert het bisdom zich op de eerste christengemeenschap in Jeruzalem als inspirerend model voor vitale geloofsgemeenschap.

Vanaf 2000 kiest men in het beleid voor vier samenhangende kernpunten (Aartsbisdom 2003-2006; Bisseling 2012):

1. *Missionair zijn*: een biddende gemeenschap zijn, Gods woord durven en kunnen verkondigen, delende gemeenschappen vormen.
2. *Samen verantwoordelijkheid dragen*: samenwerken op alle niveaus teneinde een structuur op te bouwen waarin zo goed mogelijk antwoord wordt gegeven op Jezus’ roep alle mensen tot zijn leerlingen te maken.
3. *Samenwerken* op alle niveaus:
 - Een gezamenlijke inspanning van alle pa-

rochies om te komen tot parochiële samenwerkingsverbanden met als doel samenvoeging in ongeveer vijftig nieuwe parochies in 2010: grote, stevige verbanden waarvan lokale geloofsgemeenschappen (de voormalige ‘oude’ parochies) de bouwstenen vormen binnen een goede bestuurlijke en voorwaardenscheppende structuur.

- De lokale geloofsgemeenschap zelf is als geheel en in haar leden verantwoordelijk voor de missionaire zending van de kerk, en is mededragers van het pastoraat. Zij beschikt daartoe over een pastoraatsgroep, die de inzet van vrijwilligers op alle werkterreinen organiseert en coördineert. In plaats van de individuele priester, diaken en/of pastoraal werk(st)er staat voortaan de pastoraatsgroep (samengesteld uit leden van de lokale geloofsgemeenschap) in het centrum van het leven van de lokale geloofsgemeenschap.
- Elk samenwerkingsverband beschikt over tenminste vier fulltime pastorale beroepskrachten die verplicht zijn een team te vormen. Het is hun taak in gedeelde verantwoordelijkheid leiding te geven aan de geloofsgemeenschappen binnen het grotere parochieverband. De belangrijkste opdracht voor het team is het coachen en inspireren van de vrijwilligers die het pastoraat in de lokale gemeenschap mee dragen.
- 4. *Profileren in het pastoraat*: de samenwerking in het pastorale team krijgt op een bepaalde manier gestalte. Er wordt afscheid genomen van de figuur van de ‘generalist’ die in het centrum van de geloofsgemeenschap voor alles verantwoordelijk is. In het pastorale team zijn alle leden in participatief leider-

schap verantwoordelijk voor het gehele pastoraat en alle onderdelen daarvan. Ieder lid deelt dus in inzet op liturgisch, catechetisch, pastoraal en diaconaal vlak. Maar daarnaast heeft ieder ook een eigen specialisme, een eigen profiel: die van liturgist, pastoraal opbouwwerker, parochiecatecheet of diaconaal werker. De teamleden zijn er primair ten bate van de teamgenoten en gelovigen in het parochieverband. Zo dient de diaconaal werker leiding te geven aan de inzet van zijn of haar collega-pastores op diaconaal terrein, en laat hij zich anderzijds door de collega’s leiden op hun profielterrein.

Met de inzet van dit beleid hoopt het bisdom een netwerk te doen ontstaan van vitale plaatselijke geloofsgemeenschappen, intern hecht verbonden in geloof en liefde door de ene Heer en Zijn Geest, en tegelijk open naar buiten met een grote missionaire opdracht. Deze plaatselijke geloofsgemeenschappen zullen zelf medeverantwoordelijk zijn voor het pastoraat. Zij werken in een stevig groot parochieverband nauw met elkaar samen onder één bestuurlijke en pastorale leiding.

Ander organisatie-model

Op weg naar missionaire geloofsgemeenschappen worden sedert 2000 ervaringen opgedaan, nieuwe inzichten verkregen, vragen gesteld, thema’s aangekaart. Om te bezien of het vernieuwingsproces op koers ligt, wordt de implementatie van het beleid met de vereiste deskundigheid gevolgd in onderzoek door KASKI in 2006 en 2008 (Bernts 2009).

In 2008 blijkt dat de beleidsuitvoering deels ➤

moeizaam en met het nodige gekraak, maar (meren)deels ook gestaag de gewenste kant uitgaat. Gaandeweg krijgen meer parochieverbanden de beschikking over een stuurgroep ter voorbereiding van de fusie, of een nieuw bestuur van de nieuwe parochie. Over de vorming en het functioneren van de pastorale teams is men redelijk tevreden. Het functioneren van profielhouders ontwikkelt zich langzaam. De aantallen profielhouders diaconie en gemeenschapsofbouw blijven achter bij die voor liturgie en catechese, al lijkt de achterstand wat betreft het profiel diaconie iets kleiner te worden. Het aantal pastoraatsgroepen neemt toe. Bij de opbouw van de nieuwe parochies wordt regelmatig gebruikgemaakt van de direct praktijkgerichte beleidsstukken van het bisdom; de inhoudelijke beleidsteksten spelen daarbij echter nauwelijks een rol. Maar al met al meent men te mogen verwachten dat het proces zich in de gewenste vernieuwende zin zal voortzetten.

In 2010 moet evenwel geconstateerd worden dat de beoogde pastorale vernieuwing toch maar mondjesmaat uit de verf is gekomen (Biseling 2011; 2012). De pastorale beleidsplannen van de nieuwe parochies zijn te sterk gericht op continuering van de bestaande organisatie en het gangbare pastorale programma. Ze hebben te weinig oog voor de kerkelijke en maatschappelijke context van de lokale geloofsgemeenschappen. De vier pastoraatsprofielen zijn een eigen leven gaan leiden. Ze verkokeren en raken voor de andere teamleden uit beeld. Ze blijken te worden ervaren als ‘extra’ werk dat naast het gemeenschappelijke pastoraal werk verricht moet worden.

Om aan deze negatieve ontwikkelingen het

hoofd te bieden wordt een nieuw organisatie-model voorgelegd in een ‘drieslag’. Kijkend naar de toekomst vraagt het pastoraat van een parochie om inzet op drie belangrijke pastorale prestatievelden:

1. *Kernprogramma*: taken die tot de kern van heel de nieuwe parochie behoren en op de centrale hoofdlocatie behartigd moeten worden: vieren van de eucharistie, sacramentenbediening, catechese, individueel pastoraat, noodhulp in samenwerking met de Parochiële Caritas Instelling (de PCI is het kerkrechtelijk zelfstandige orgaan binnen een parochie dat de caritasgelden beheert).
2. *Nabijheid*: taken die onderdeel zijn van het eigen pastorale programma van de plaatselijke geloofsgemeenschap.
3. *Ondernemerschap*: nieuwe initiatieven die de groei en vernieuwing van de parochie of plaatselijke geloofsgemeenschappen versterken.

Geluiden uit het veld doen vermoeden dat dit nieuwe organisatie-model in een drieslag niet het gewenste resultaat heeft: te veel vernieuwing achter elkaar, te veel bemoeienis van het bisdom in onduidelijke plannen, onbekendheid met en afkeer van ‘ondernemerschap’. Wellicht speelt hier ook mee dat er vanaf 2008 nieuw beleid wordt geïmplementeerd, dat inhoudelijk en organisatorisch het proces *Op weg naar missionaire geloofsgemeenschappen* doorkruist.

Hoe dan ook, raadpleging van de website van het aartsbisdom in het najaar 2012 levert op dat alle nieuwe parochies over een team beschikken

dat in het overgrote deel van de gevallen uit vier of meer leden bestaat van wie er tenminste één zich profileert op het terrein van de diaconie.

Nieuw beleid

In januari 2008 wordt Mgr. W.J. Eijk de nieuwe aartsbisschop van Utrecht. In december verschijnt *Hoopvol op weg naar een missionaire toekomst. Pastoraal beleidsplan van het aartsbisdom Utrecht* (Aartsbisdom 2008). Beleidsdoel blijft de vorming van vitale missionaire geloofsgemeenschappen. Tevens echter wordt een aantal nieuwe maatregelen genomen of aangekondigd.

De vijf dekenaten, van belang voor de begeleiding en ondersteuning van parochies en teams, worden vervangen door drie vicariaten. De pastorale dienstverlening op dekenaal respectievelijk diocesaan vlak wordt opgeheven respectievelijk afgeslankt en gereorganiseerd. Er resteren vijftig parochies. De pastorale teams blijven gehandhaafd, over profielhouders wordt evenwel niets naders gezegd. Er wordt aandacht geschonken aan de vorming en toerusting van vrijwilligers, maar aan het functioneren, de taken en verantwoordelijkheden van pastoraatsgroepen is geen eigen passage gewijd.

Ten behoeve van de diaconie wordt nieuw beleid ingezet. Binnen de parochieverbanden moeten de Parochiële Caritas Instellingen samengevoegd worden, opdat er na de fusie van parochies geen ‘parochieloze’ PCI’s overblijven. De nieuwe parochieverbanden moeten ook zelf een diaconale structuur en diaconale projecten opzetten. Bovendien moet diocesaan diaconaal

beleid worden ontwikkeld, het aartsbisdom moet een duidelijk diaconaal gezicht krijgen. Dit te bewerkstelligen, ondersteunen, begeleiden is de taak van de diocesane diaconale werkers. Zij waren eerder dekenale werkers, maar zijn nu in dienst van de Diocesane Kerkelijke Caritas Instelling (DKCI, een formeel afzonderlijke structuur in het aartsbisdom).

Begin 2011 doet de aartsbisschop een nieuwe beleidsnota het licht zien (Aartsbisdom 2011). Vastgesteld wordt dat het proces van vorming van vijftig nieuwe parochies (vrijwel) is afgerond. Er zijn echter ontwikkelingen die een

Beleidsuitvoering ging met het nodige gekraak, maar ook gestaag de gewenste kant uit

nieuwe stap nodig maken: het aantal priesters zal sterk afnemen, zoals ook de mogelijkheid om vacatures in pastorale

teams op alle functies en in volle omvang te blijven vervullen. Hierdoor en door terugloop van het aantal actieve kerkleden worden de geloofsgemeenschappen steeds kwetsbaarder. Daarom moet ervoor gezorgd worden dat elke parochie kan blijven beschikken over een kerk waar wekelijks de eucharistie gevierd wordt, want de goede viering van de eucharistie volgens de liturgie van de kerk vormt het hart van het kerkelijk en christelijk leven, en trekt mensen aan. Het daartoe door de aartsbisschop aangewezen kerkgebouw wordt ‘eucharistisch centrum’ genoemd. Bij de aanwijzing is rekening gehouden met de beschikbare ruimte in de kerk, haar esthetische en cultuurhistorische waarde, bouwkundige staat, bereikbaarheid en parkeergelegenheid, ontmoetingsruimte, vitaliteit van de geloofsgemeenschap. Wat ‘vitaliteit’ inhoudt wordt niet nader verduidelijkt; het ►

diaconale profiel van de geloofsgemeenschap wordt niet als zodanig als criterium vermeld. Welke rol de diaconie toekomt in dit op de viering van de eucharistie gerichte beleid, wordt in deze beleidsnota niet opgemerkt.

Dit laatste geschiedt vervolgens wél in de pastorale brief over de Eucharistie (Eijk 2012). In hoofdstukje 3 'Hoe leven we met en uit de Eucharistie?' gaat de aartsbisschop onder het kopje 'Naar de ander kijken vanuit het perspectief van Jezus' in op de innerlijke band tussen eucharistie en diaconie: Christus identificeert zich in zijn liefde met de mensen die lijden, want 'Hij die gezegd heeft: 'Dit is mijn lichaam' is dezelfde die gezegd heeft: 'Jullie hebben mij hongerig ge-

zien en niets te eten gegeven.' In deze lijn ligt de opdracht die Mgr. Eijk in 2012 inmid-

dels aan de diocesane diaconale werkers heeft gegeven: ontwikkel bij de eucharistische centra diaconale projecten die even zichtbaar zijn als de liturgische viering (Scharrenborg en Van de Bunt 2012). Zo wordt aandacht geschonken aan diaconie als vrucht of effect naar buiten toe van de opbouw van de geloofsgemeenschap in de viering van de eucharistie (van binnen naar buiten). Onbesproken blijft echter of en hoe diaconie kan bijdragen aan de opbouw van de geloofsgemeenschap zelf (van buiten naar binnen). Wel is het praktijk dat de bisschop regelmatig op 'diaconale excursie' gaat, om zo ook gevoel te krijgen voor wat er diaconaal speelt.

Diaconie in de vernieuwing?

Na ruim tien jaar vernieuwingsgericht beleid rijst de vraag wat het effect daarvan nu is voor

de diaconie in de nieuw gevormde parochies van het aartsbisdom. Diocesane diaconale functionarissen, die een zeker overzicht hebben van de stand van zaken in het veld, merken dienaangaande het volgende op. Dankzij de vorming van geprofileerde pastoresteams beschikken de parochies nu over een 'pastor profielhouder diaconie'. Daarmee is de behartiging van de diaconie, anders dan voorheen en veelal ook elders, structureel verankerd in het pastorale bestuur van de parochie. Dit leidt er ook toe dat er nieuw en vruchtbaarder verband groeit, zowel organisatorisch als inhoudelijk, tussen de Parochiële Caritas Instelling van de nieuwe parochies en de diaconale werkgroepen en

***'Toch kan het tobben blijven, want
er moet zoveel met steeds
minder mensen en geld'***

activiteiten van de geloofsgemeenschappen. Diaconie en Caritas vormen steeds minder gescheiden circuits, zoals in de oude structuur te vaak nog het geval was. De betere onderlinge afstemming op bestuurlijk en beleidsmatig vlak voert er in beginsel toe, dat diaconie niet meer het sluitstuk van het beleid hoeft te worden bij gebrek aan middelen. En er ontstaat zo ook weer een nieuwe spannende relatie tussen 'vieren' en 'doen': De traditie was vaak die van vieren en doen naast elkaar. Toen gingen we meer doen en vierden we ook wel eens wat. Nu liggen er volop kansen om vanuit het doen bij het vieren en leren terecht te komen (vgl. Scharrenborg en Van de Bunt 2012, 15).

Of deze perspectieven en kansen in de nieuwe parochies ook inderdaad verwerkelijkt worden, is evenwel niet gegarandeerd. Er moet immers enerzijds, zoals het bisdombestuur zelf al opmerkte, mee gerekend worden dat vacatures in

pastorale teams niet op alle functies en in volle omvang vervuld kunnen blijven worden. En anderzijds is het, gezien de prioritaire aandacht voor de 'eucharistische centra', zeer de vraag of de lokale geloofsgemeenschappen krachtig genoeg blijven om als dragers van diaconale activiteiten ter plaatse te kunnen blijven fungeren. Het lijkt mij niet geheel denkbeeldig dat het dan toch nog tobben blijft in het diaconale veld, zoals Scharrenborg opmerkt: 'Er moet zoveel met steeds minder mensen en geld. Diaconie is dan vaak het eerste wat wegvalt of omvalt. Er is geen opzettelijke bedoeling maar het is wel de uitkomst van wat gaande is' (15). Maar wellicht brengt de diaconie die bij de eucharistische centra betrokken wordt een nieuwe dynamiek teweeg – het is onmogelijk daar al iets steekhoudends over te zeggen. <

Literatuur

Publicaties van Aartsbisdom Utrecht:

- *Samen Gaan*. Utrecht, 1995.
- *De netten in het diepe*. Utrecht, 2000.
- *Profileren in het parochiepastoraat*. Utrecht, 2001a.
- *Waarheen zijn we op weg? Het parochiepastoraat in ons bisdom in 2010*. Utrecht, 2001b.
- *Op weg naar missionaire geloofsgemeenschappen*. Utrecht, 2003-2006.
- *Hoopvol op weg naar een missionaire toekomst. Pastoraal beleidsplan van het aartsbisdom Utrecht*. Utrecht, 2008.
- Mgr. W.J. Eijk, *Het pastoraal-liturgisch beleid in de parochies van het aartsbisdom Utrecht. Beleidsnota van de bisdomstaf*. Utrecht, 2011.
- Mgr. W.J. Eijk, *Leven met Christus. Pastorale brief over de Eucharistie*. Utrecht, 2012.
- Bernts, T. en Grevel, S. (2009). *Beleidsmonitor aartsbisdom Utrecht 2008*. Nijmegen: KASKI
- Bisseling, H. (2011). *Organisatie van het parochiepastoraat. Korte terugblik en nieuwe lijnen naar de toekomst*. Utrecht.

- Bisseling, H. (2012). Een pastoraal team aan het werk. Een nieuwe beleidskeuze. In: *Nieuwsbrief WKO*, nr. 80, 6-10.
- Crijns, H. (red.) (2007). *Hoe kan ik voor jou een naaste zijn?* Ariëns Prijs voor Diaconie 2007. Zeist: DKCI
- Crijns, H. (red.) (2010). *Ga en doe evenzo*. Ariëns Prijs voor Diaconie 2010. Zeist: DKCI.
- Scharrenborg, H. en Van de Bunt-Koster, I. (2012). Aan uw daden kunnen we uw geloof herkennen. In: *Diakonie & Parochie*, nr. 4, 2-15.

Henk (dr. H.J.M.) Meeuws doceerde Praktische Theologie aan de Theologische Faculteit Tilburg en deed als stafmedewerker van het instituut Actioma te 's-Hertogenbosch onderzoek op het terrein van (levensbeschouwelijk) vrijwilligerswerk en diaconie. Hij promoveerde in 2011 op het proefschrift *Diaconie. Van grondslagenonderzoek tot een pleidooi voor een diaconale mystagogie*. meeuws@wxs.nl